

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1940**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1940

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget efter fotografier av Lennart af Petersens. Första sidan avbildar den på Skansen resta runstenen från Norslunda by, Norrsunda socken, Uppland. Sista sidan återger ett prov på tillverkningen vid Glashyttan på Skansen.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1940

KRÖNINGSPENNINGAR TILL BONDESTÅNDET

TILL KASTPENNINGARNAS HISTORIA

av Nils Ludvig Rasmusson

Erik Jöransson Tegel berättar, tyvärr utan uppgivande av sina källor, att Gustav Vasa, sedan han den 12 januari 1528 blivit krönt i Uppsala domkyrka, begav sig i procession till ärkebiskopsgården, varvid en härold utkastade "ibland Almogen (Guld) Daler och Penningar". Detta säkerligen efter utländska förebilder införda bruk, som enligt en senare historie-skrivare (Tobias Westenhjelm) skulle beteckna "Konungens rikedom och gifmildhet", kom att troget iakttagas vid alla senare svenska kröningar¹ med undantag av Oskar I:s kröning 1844, förmodligen beroende på att de samlade ständerna efter motion av den kände bonderiksdagsmannen Nils Strindlund strax innan i skrivelse till Kungl. Maj:t anhöll om avskaffande av bruket med kröningspenningarnas utkastande, "då detta föranlett folk-trängsel, oordning och bullersamma uppträden, minst passande vid ett så högtidligt och för hela nationen kärt tillfälle som detta". Motionärens ursprungliga förslag att kröningspengarna helt skulle avskaffas och i stället en motsvarande summa skulle utdelas till de fattiga, upptogs ej av vederbörande utskott. Emellertid visade sig denna mening ha flera förespråkare vid överläggningarna i stånden. Man menade att endast på detta sätt skulle de lägre klasserna kompenseras för de uteblivna kastpengarna, medan om ett annat sätt för utdelandet användes, de högre stående skulle gynnas. Åren 1860 och 1873, då bruket

¹ Beträffande Johan III:s kröning 1569 vet man endast att kastpenningar omnämnas i ett ceremonial; Engeströmska saml., Kungl. biblioteket.

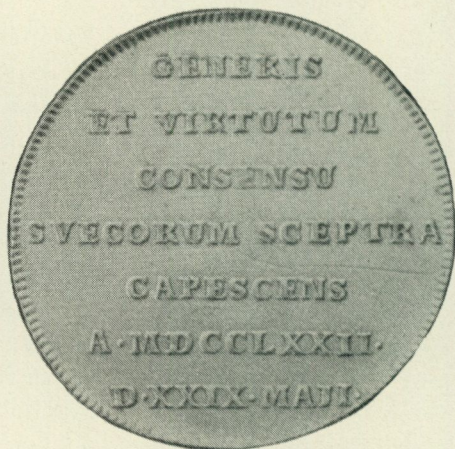
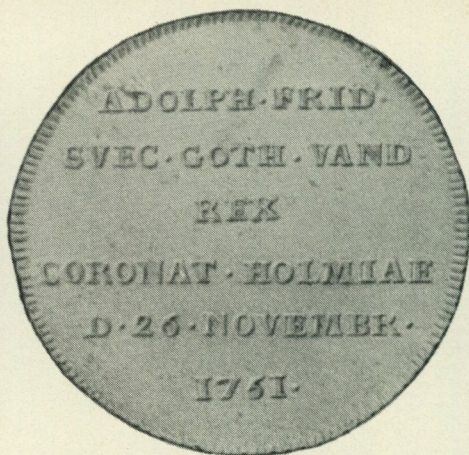

Bild 1—3. Kröningskastpenningar från Adolf Fredriks, Gustav III:s och Gustav IV Adolfs kröningar. Dubbel skala. K. Myntkabinettet.

Bild 4—6. Kröningskastpenningar från Karl XIV Johans, Karl XV:s och Oskar II:s kröningar. Dubbel skala. K. Myntkabinettet.

med kröningspengarna återupptogs, jämför bild 5 och 6, men då utkastningen avskaffades, övergick man till direkt utdelning till vissa kategorier, ett system som man just 1844 varit ängslig för. Åtminstone vid det förra tillfället synes man dock ha sökt hålla kvar en viss demokratisk prägel, i det att en större upplaga t. ex. anslogs för utdelning till yrkes- och hantverksorganisationer.

Under Karl IX och Gustav II Adolf utgjordes kastpengarna av riksdalrar eller underavdelningar av detta värde (halva, fjärdedels och åttondels) men från och med Karl X Gustav — Kristinas kastpenningar från kröningen 1650 synas så vitt man vet uteslutande bestått av för tillfället präglade medaljer — började de få karaktären av i myntstil präglade minnespenningar utan värdebeteckning men i handel ochandel ansedda som tvåamarker — senare efter riksdalarnas införande som myntenhet under senare hälften av 1700-talet avsedda att betraktas som $\frac{1}{3}$ därav.

Det var alltså en fast tradition man hade att bygga på, då Karl XIII:s kröning efter hans val till konung den 6 juni 1809 förbereddes och frågan om kastpenningar togs upp. Första steget var att av Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, bland vars uppgifter den att uppgöra förslag till medaljer vid denna tid betraktades som en bland de viktigaste, infordra förslag till penningens utseende. Frågan behandlades som enda ärende vid sammanträde den 13 juni. Akademiens förslag, som blev vederbörligen gillat, kan här användas som beskrivning på penningen, bild 7, "Konungens bröstbild med Kongl. Krona på hufvudet och omskrift: *CARL XIII S. G. och V. Konung krönt 1809*. Andra sidan: Inom en lagerkrans: *Folkets väl min högsta lag*."

Bland de närvarande akademiledamöterna var även den förutvarande riksantikvariens statsrådet friherre Gudmund Göran Adlerbeth. Man tager säkerligen ej fel, om man betraktar honom som medaljens inventor, vilket ord på tidens språk användes som benämning på den, som gjorde förslag till bild och skrift på medaljer o. d. Vad kastpenningen beträffar existerade

dock knappast någon större frihet för den, som skulle göra upp förslag. Åtsidan brukade sålunda sedan 1751 återge konungens bröstbild, efter 1772 med krona (heraldisk till typen; 1860 och 1873 har kronan dock blivit en avbildning av den verkliga kronan) på huvudet. En liten ändring märkes 1800 och bibehålles 1809: konungen bär ej längre blott serafimerkedjan utan även kedjor för de andra ordnarna. Frånsidan åter hade starkt växlat: en stor krona (1654, 1680, 1697, 1720), riksvapnets 3 kronor (1675), en stjärna (1719) och en inskrift (1751 och 1772, bild 1 och 2). År 1800 hade en ny revers introducerats: konungens valspråk inom en lagerkrans, bild 3. Som synes blev det det sistnämnda motivet som 1809 kopierades, dock naturligtvis med ett nytt valspråk, med vilket, i förbigående sagt, Karl XIII anslöt till den sekulariserade typ, varmed fadern och brodern ("Salus publica, salus mea" samt "Fäderneslandet") avbrutit den tidigare traditionen, som dock brorsonen återupptagit ("Gud och Folket").

Sedan Kungl. Maj:t gillat dess Vitterhetsakademis förslag, beordrades K. Kammarkollegium vidtaga nödiga åtgärder för präglandet. Först måste frågan avhandlas med gravören, som emellertid redan blivit vidtalad från högre ort. Det var Carl Enhörning, tidens mest anlitade konstnär på detta område, som fått uppdraget. Han fick ej lång tid på sig för att utföra beställningen. Den 19 juni hade han ännu ej påbörjat arbetet, midsommardagen skulle det vara färdigt. Det var vid denna tid ett utbrett bruk bland de svenska medaljgravörerna att ganska fritt låna från Sergels utomordentliga reliefmedaljonger. I detta fall synes man dock ej kunna påstå, att Enhörning fallit för en sådan frestelse, ehuru väl en Sergelmedaljong över hertigen av Södermanland från 1795 fanns att tillgå. Som förlagor användbara medaljbilder av den nye konungen funnos f. ö. ej heller, då ingen av de förefintliga var yngre än 1792.

En annan sak, som det föll på Kammarkollegium att utreda, var det brukliga antalet utkastat kröningsmynt. Detta hade, upplyste kollegiet Kungl. Maj:t, varit 3.500 år 1800 och 3.000 år 1772 (samma antal för övrigt 1751). Man bestämde sig för

den högre summan. Kungl. Maj:t hade även föreskrivit, att varje underofficer och menig av i Stockholm förlagda trupper skulle tilldelas en kastpenning. Genom att arméns flottas besättning även kom att däri inbegripas, kom antalet sådana utdelade kastpenningar att belöpa sig till ej mindre än 8.500. Därtill kommo 106 exemplar, som uttagits extra. Kammarkollegium blev oroligt, då räkningen kom. De 12.106 kastpenningarna skulle till Myntet ersättas med 4.035 rdr 16 sk specie. Häremot kunde ju intet anmärkas. Den enda post, som erbjöd möjlighet till justering, var alltså gravörsarvodet, satt till 190 rdr banco (76 rdr specie). Enhörning uppkallades och efter erhållen föreställning förklarade han sig ej kunna slå av mer än 10 rdr. En onekligen ganska talande episod!

Så kom den stora dagen för den ståtligaste statsceremoniens begående. Med hänsyn antagligen till konungens skräpplighet gick ej processionen som förut varit brukligt runt staden mellan broarna, utan nedför Lejonbacken över Mynttorget, Riddarhustorget och Storkyrkobrinken till Storkyrkan. Det blev sålunda knappast tillräckligt svängrum under den korta återvägen från kyrkan till slottet över Slottsbacken för att utkasta kröningspengarna. Man fick sålunda för detta ändamål anordna en särskild procession närmare beskriven i § 54 av kröningsceremonielet: "En Konungens Rustmästare til Häst escorterad af Tjugofyra Man Rytteri med Befäl utkastar då det härtil slagne Kröningsmyntet då vägen tages från Kungl. Slottet, Kyrkobrinken utföre til Riddarhustorget, och derifrån Stora Nygatan, Skeppsbron och Slottsbacken uppföre". Man känner igen flera bestämmelser från tidigare krönningar. 1751 hade emellertid processionen gått ut från det provisoriska kungaresidenset i Wrangelska palatset på Riddarholmen och räntmästaren, som då red sist i kröningsprocessionerna, endast varit åtföljd av 6 ryttare av livregementet, en eskort som 1772 hade ökats till 12 och som 1800 i Norrköping ytterligare omfattade en underofficer och då var tagen ur livregementets kyrassiärer.

Men därmed är ej historien om 1809 års kröningspengar slut. De kommo även att användas som ett officiellt till bondestån-

dets ledamöter utdelat utmärkelse-tecken. I konselj den 24 juli 1809 föreslog nämligen hovkanslern friherre Gustaf af Wetterstedt, "att på sätt hittills vanligt varit vid kröningar hwilka Riksens Ständer bewistat hvarje Fullmäktige för Bondeståndet vid innevarande Riksdag skulle tilldelas en Krönings Penning för att i band på bröstet bäras". Förslaget bifölls av Kungl. Maj:t och Kammarkollegium fick ombesörja förfärdigandet även av denna extra upplaga samt även påsättandet — genom guldsmeden Westerstråhle — av öglor i penningarna (kostnaderna blevo 50 rdr specie). Några band kommo emellertid ej,

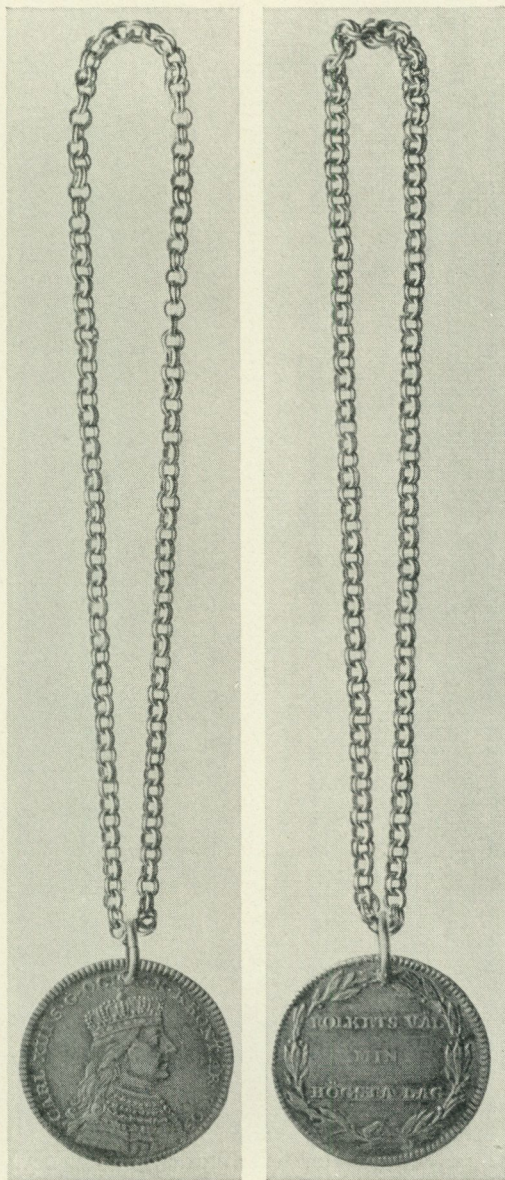

Bild 7. Kröningspenning från Karl XIII:s kröning, med silverkedja. Naturlig skala. Nord. mus.

som den ursprungliga meningen tycks ha varit, att fästas i öglorna. I konseljen den 9 oktober överlämnade nämligen kansli-rådet Börtzell de 150 kastpenningarna, nu på Kungl. Maj:ts befallning med vidfästa silverkedjor. Några dagar efteråt, den 12 oktober, blevo de i bondeståndet utdelade, varvid betygades att "minnet af denna glädjefulla dag wore af tacksamheten och wördnaden djupt fästad i Svenska Medborgares hjertan, hwilka tänkesätt, hos Bondeståndet alltid lifliga, Talmannen och Secreteraren anmodades att hos Kongl. Maj:ts i underdånighet tolka". Ej endast genom talmannen Lars Olsson i Groeröd, Herrestads socken i Bohuslän, utan senare den 19 oktober även genom en tjugofyra man stark deputation frambar ståndet sin tacksamhet, och vid det senare tillfället täcktes konungen förklara ståndet sin fortfarande nåd och välvilja. Det senare får nog i hög grad uppfattas som en fras. I själva verket var Kungl. Maj:ts förhållande till det fjärde ståndet under denna händelserika riksdag ofta spänt och vid ett par kritiska tillfällen i juni, då det gällde den av bondeståndet som villkor för underskrivande av regeringsformen fordrade privilegieutjämningen, och i oktober, då fråga var om beväringens införande, fick konungen personligen ingripa och genom skarpa tillrättavisningar böja böndernas envisa motstånd mot regeringens förslag. Men även andra medel användes. Genom tvenne tafflar, talmannens och stånds-sekreterarens, och en klubb med samlingsrum, allt betalat med statsmedel, hade riksdagsmännen av detta stånd goda tillfällen till gratis förplägnad. Direkta understöd utbetaltes vid något tillfälle, trenne bondeståndsmedlemmar, som avledo under riksdagen, begravdes på statens bekostnad, som även fick betala kröningskläder — för 25 rdr rgds stycket — för hela ståndet. Vittnesbörd om direkta korruptionstendenser från regeringens sida saknas ej heller. Man skulle vara frestad att i detta sammanhang insätta utdelandet av kastpenningarna. Vid beslutet i statsrådet åberopades emellertid gammal tradition, och det visar sig, att detta verkligen hade fog för sig. I bondeståndets protokoll för den 15 juni 1800 (kröningsriksdagen i Norrköping) finner man sålunda följande passus: "Enligt Kongl. Maj:ts

Bild 8. Kröningspenning från Karl XIV:s Johans kröning. Naturlig skala. K. Myntkabinettet.

Nådiga befallning och på Dess höga wägnar öfwerlämnade Sekreteraren till Ståndets Ledamöter Krönings-Medaljen att i blått band bäras på bröstet, hwilket bewis af Kongl. Maj:ts nåd Ståndet med underdånig wördnad emottog". Huruvida bruket är ännu äldre, har jag ej varit i tillfälle att undersöka.

Däremot är det känt även från följande kröningsriksdag 1817—1818, men då under ytterst egendomliga former, som gav upphov till en debatt i ståndet (den 20 juni), där en stark förtrytelse mot ståndets sekreterare förekom. Åtminstone var det han, som fick kläda skott. Man hade nämligen fått veta, att sekreteraren mottagit 121 kröningspenningar — om med band eller kedjor eller utan någon fästanordning nämnes ej i protokollet — för utdelning i ståndet samt att vissa hemresta ståndsmedlemmar av sekreteraren under hand erhållit dylika, medan åtminstone en namngiven ävenledes hemrest bonderepresentant (Jöns Hansson från Östergötland) ej fått någon. Klandret riktades nu mot att sekreterarens godtycke skulle bestämma utdelningen och man menade, att hellre än att på detta sätt få en penning vore det bättre att ej mottaga någon alls. Man ville att utdelningen skulle ske offentligt i ståndet, och förslag framkom att förhöra sig hos konungen om hela saken, ett förslag som strandade på sekreterarens bestämda motstånd och framhållande, att han härvidlag mottog och mottagit order endast från konungen.

Även en annan kröningspenningsutdelning i ståndet är bekant. Vid sammanträdet den 20 juli tillkännagavs nämligen, att

de ståndsmedlemmar, som buro medaljen i guld med Karl XIII:s bild, även skulle erhålla den nye konungens kröningspenning i guld, avsedda att liksom de förra bäras i grönt band. På förslag av den kände Anders Danielsson uttalade sig ståndet för att överlämnandet skulle ske offentligt i ståndet, vilket skedde följande dag, då det emellertid visade sig, att av de berättigade det endast var Anders Danielsson själv och en annan bekant riksdagsman, Johan Longberg, som inte erhållit den.

De refererade episoderna låta ana den kommande skarpa oppositionen och voro bland andra dylika några bland de första tecknen till att de "menlösa" tiderna voro slut.

Det har ej varit möjligt att i samtida brev, memoarer eller dagboksanteckningar finna något, som tyder på att man intresserat sig för eller uppmärksammat den detalj i 1809—1810 års händelserika riksdagshistoria som här berörts. Ej heller lämnar den torftiga tidningspressen några meddelanden därom, med undantag för den nästan fullständigt protokollsmässiga Riksdagstidningen. En genomgång av Svenska porträttarkivets material rörande bondeståndsmedlemmarna 1809—10 har ej heller lämnat något utbyte. Det enda som har kunnat anträffas är ett exemplar i Nordiska museet av kastpenningen med silverkedja, vilket exemplar säkert kan identifieras som ett av bondeståndets hederstecken, bild 7.

Nyligen har dessutom till K. Myntkabinettet förvärvats ett guldexemplar med ögla av Karl XIV Johans kröningskastpenning, bild 8. Den inköptes av en ättling till bergsmannen Lars Persson i Frogg, Norberg, som under riksdagarna 1823, 1828—30 och 1834—35 var medlem av bondeståndet. Det är tydligt att konungen även längre fram under sin regeringstid använt kröningskastpenningen som särskilt nådevedermåle för bondeståndsriksdagsmän. I Smålands museum, Växjö, finns ett liknande exemplar i silver.

Troligen finnas likartade exemplar även i andra svenska museer och kanske också exemplar med band eller kedjor av andra här nämnda kröningspengar. För författaren skulle det vara av största intresse att få taga del av allt dylikt material.